

MIKÓ IMRE, AZ ÍRÓ

Ahogy a kagylóban hallható a tenger zúgása, úgy tükrözi Mikó Imre életútját az erdélyi magyarság XX. századi története.

Ha a légi utazás utolsó perceinek megszokott szertartásai közben az utasnak ideje marad, hogy kitekintsen a genfi repülőtér betonjára leereszkedő gép ablakán, bal oldalon megpillanthatja a Lac Léman (magyar néven a Genfi-tó) partján Genf város panorámáját. Jobbfelé viszont egy kisváros apró házai tűnnek elő, de ez már francia terület, mivel a repülőtér kifutópályája gyakorlatilag egyben a határvonal Svájc és Franciaország között. A városkát Ferney de Voltaire-nek hívják. Hajdani neves lakójának a nevét viseli.

Ha a város szélén belesünk az ódon kőkerítés résein, egy kis parkban álló, árnyas fák alatt álló egyemeletes kastélyt pillanthatunk meg, melyben Voltaire, hosszabb bolyongás után, 1760-tól Párizsba történő diadalmas, de egyben utolsó visszatéréséig élt, írt és alkotott.

Ezen a ponton kapcsolódnak mai előadásomhoz az elmondottak. Ha ugyanis valakit felkérnek, hogy tartson előadást Voltaire-ről, az íróról, minden valószínűség szerint kimerítően boncolgathatná tragédiáit, kevésbé sikerült eposzait, novelláit, kisregényeit. De óhatatlanul szemben találná magát azzal a felismeréssel, amit Szerb Antal így fogalmazott meg: „Voltaire maga is többnek érezte magát, mint csak írónak ... minden sorát azért írja le, hogy vele közvetlen hatást gyakoroljon a társadalomra.”

Ugyanez a meghatározás igaz Mikó Imrére is, és szűk látókörűség illethetné az előadót, és méltánytalanság volna Mikó Imrével szemben, ha ez az előadás csak mint írókat mutatná be őt, és csak írói munkásságának ismertetésére szorítkozna. Engedelmmel ezért előadásom kereteit kibővítve, a szűkre szabott időhatárain belül megkísérlem az életpályába beágyazva ismertetni Mikó Imre írói munkásságát.

Kezdjük tehát az elején, időrendi sorrendben követve életútját, amely 1911. március havában indult el Bánffyhunyadon és 1977-ben ért véget, ugyancsak márciusban, Kolozsváron.

Előjáróban ejtsünk néhány szót a gyökerekről. A bölöni Mikó családról 1614-ben esik szó először a lustrálás keretében. Mikó Lőrinc abrudbányai követ az 1791-iki erdélyi országgyűlésen; Ferenc 1849-ben Küküllő vármegyében ügyvéd, később törvényszéki tanácsos, Sámuel és Lőrinc testvérek, akik 1848-ban éltek, előbbi tanító, egyebek között Bölöni Farkas Sándor tanítója, utóbbi városi és országos képviselő, jogtudós, az unitárius egyház vezető embere.

Apja, Mikó Lőrinc szintén a jogász pályára lépett a családi hagyományokat követve, mindaddig, amíg 1915-ben kivezényelték a frontra. És a gyerek 11 éves korában, 1922-ben ismerte meg igazán apját, amikor egy számára idegen ember „az előszoba küszöbén megállt, rövid kabát volt rajta - később én örököltem -, posztósapka, tömött hátizsák, s az egyik kezében kis veder szerszámaival, mert a fogóság idején sokféle mesterséget folytatott”. Így írja le Mikó Imre a krasznojarszki fogolytáborból 7 év távollét után hazaérkező apával történt találkozását a *Csendes Petőfi utca* című önéletrajzi posztumusz könyvében, melynek befejezését a halál már nem engedte meg számára.

Nomen est omen. Ezt írta könyve első fejezete elé a szerző, mivel élete és munkássága összeforrt azzal a házzal, amely abban az utcában állt, amelyiknek egyik fele Petőfi, másik fele Avram Iancu nevét viseli. (Ma az utca teljes hossza Avram Iancu nevét viseli. Szerk. megj.) Petőfiét, aki a néhány házzal arrébb álló Biasini szállóban töltött néhány napot, amikor Szendrey Júliával visszatérőben volt a koltói nászútról. És Avram Iancuról, akiről nagyanja mesélt neki gyermekkorában, hogyan látogatta meg néhanapján őket Verespatakon, megöregedve, csalódva a bécsi császárkirályban, és járva a hegyeket, szomorú dalokat furulyázva. És amikor megpihent, megkérdezte a dédapát: ugye nem voltam rossz ember? És megnyugodott, amikor ezt a választ kapta: nem volt Iancu bácsi, az idők voltak rosszak.

Így is lehet emlékezni a múltra, az utca névadóira, a Biasini szálló lakóira, Petőfire, Bălcescúra, Bölöni Farkas Sándorra, Szendrey Júliára, Veronica Miclere és Boncza Bertára. És úgy is, ahogy Petőfi és Bălcescu látogatását megörökítő emléktábla mellé felkerült harmadik emléktábla méltatlan és hazug szövege megpróbálja, gyűlöletet szítva, a történelmet meghamisítani.

És mi adhatott volna még több indíttatást és útravalót Mikó Imrének, mint a ház szomszédságában levő Házsongárdi temető, Erdély Pantheonja, ahol nemcsak Erdély és az unitárius egyház nagyjai, hanem a Mikó család őseinek sírhantjai jelölték ki életútját és életfilozófiáját.

Számbavéve a múltat, immáron saját sorsára fordítva a szót, a gyerek a háború alatt mint magántanuló végezte iskoláit az Unitárius Kollégiumban, majd 1919-től mint rendes tanuló folytatta tanulmányait. A család felnőtt tagjainak az élete pedig ezalatt jól példázta az értelmiség háború utáni helyzetét Erdélyben.

A fogságból hazatért jogász apa az egyháznál kapott titkártanácsosi állást, folytatva nagyapja hagyományait, és tevékenyen részt véve a kisebbség-védelmi munkában is az egyház képviselőjeként.

Bíró nagybátyja a Renner bőrgyár kertészetében dolgozott, melynek vezetője az a Kun Sándor volt, aki később bátyja után kivándorolva a Szovjetunióba, „ugyanabban a betegségben halt meg, mint Béla”.

Imre bátyja együtt lakott sógorával, Kelemen Lajossal, és mivel Kelemen Erzsikével együtt sok időt töltöttek a Petőfi utcai házban, mindkettőjük jelentős hatással volt a gyerek fejlődésére.

1928-ban tette le érettségi vizsgáját, és egyetemi tanulmányait a kolozsvári egyetem jogi karán folytatta. Érdeklődése már akkor a nemzetiségi lét, a kisebbség-védelem jogi garanciáinak tanulmányozása irányába fordult.

1930-ban az Egyetem mintegy 400 magyar hallgatója először az Egyetem szenátusától majd annak elutasítása után a Közoktatásügyi Minisztertől engedélyt kér Mikó Imre vezetésével magyar diákegylet létrehozására. Amíg azonban ez a kezdeményezés nem járt sikerrel, Jancsó Béla irányításával és László Dezső szerkesztésében létrehozzák a romániai magyar főiskolások lapját, *Erdélyi Fiatalok* címen.

A lap és a mozgalom célja demokratikus nemzetiségi jogok biztosítása, a magyar nép, mindenekelőtt a parasztság társadalmi problémáinak feltárása és az együtt élő népek kölcsönös megismertetésének előmozdítása.

Ennek a célkitűzésnek a jegyében jelenik meg 1932-ben a 21 éves Mikó Imre szociográfiai *tanulmánya Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* címen, amely feltárta az erdélyi magyar parasztság társadalmi elesettségét és nemzetiségi elnyomatásának az összefüggéseit.

1934-ben jogtudományi doktorátust szerezve 2 évet tölt ösztöndíjasként Párizsban, ahol a nemzetiség joggal foglalkozó munkákat dolgozza fel a Népszövetség vonatkozó kiadványainak felhasználásával, és ekkor vesz egyértelműen irányt a nemzetközi nemzetiségjogvédelem alapos megismerésére.

Párizsból visszatérve, megírja *Az erdélyi kérdés az európai közvélemény előtt 1865–1920* című tanulmányát, és ezzel is bizonyítva felkészültségét, valamint tehetségét, az Országos Magyar Párt titkára lesz 1936–1938 között, majd annak betiltása után 1938–1940 között a Magyar Népközösség bukaresti jogvédő irodájának a vezetője. Erről így ír: „Lettem a balszárny a polgári politikai mozgalomban.”

Ezen időszakban nyert tapasztalatai alapján arra a szomorú következtetésre kénytelen jutni, hogy a magyarság nemzetiségi jogait előíró nemzetközi szerződéseket nem tartják be. Felismerésének alapjául szolgáló anyagokat rendszerezve, összeállítja *Huszonkét év* című munkáját, amely a téma egyedülálló egyetlen összefoglalása a mai napig.

A második bécsi döntés után, 1940. október 7-én Teleki Pál javaslatára 46 közéleti személyiséget hívnak be a képviselőházba, és közöttük van, mint legfiatalabb, Mikó Imre is. A behívott észak-erdélyi képviselők még ugyanebben az évben létrehozzák az Erdélyi Pártot, melynek először tagja, majd 1941. május 28-tól az elnök gróf Teleki Béla mellett főtitkára lesz.

Ennek keretében Teleki Pál nemzetiségi politikájának megvalósításán fáradozik, a nemzetiségek közötti megbékélés érdekében, melyet egy képviselőházi beszédében így fogalmaz meg: „Az a felfogásunk és azt szeretnők, hogy nyugalmi állapot jöjjön létre a nemzetiségek és a magyarság között.”

Az ország politikájának egyre jobbratulódása és a háborúban bekövetkezett fordulat, Kállay Miklós fokozatosan a németektől való elszakadás külpolitikai irányvonalának a felismerése és annak érdekében történő munkálkodás jellemzi Mikó ezen időszak alatti tevékenységét, beleértve a szervezett munkássággal való kapcsolatfelvételt is. Az észak-erdélyi kommunista mozgalom vezetőjével, Józsa Bélával történő nyílt levélváltása ennek tanúbizonysága. 1944. augusztus 23-i romániai fordulat után létrehozzák az Erdélyi Magyar Tanácsot, melynek fő feladatául a háborúból való kilépést tekintik, valamint az anyagi javak és emberi életek mentését.

Tevékenységének értékelésére jellemző, hogy 1944 telén Dunántúlon a nyilasok számon kérik nagybátyjától unokaöccse tevékenységét, akit baloldalinak, kommunistának és árulónak tekintenek.

Itt jegyezzük meg a sors fintoraként, hogy az 1989-es változás után létrehozott rövid életű és Mikó Imre nevét zászlójára tűző mozgalom ellenkező célkitűzései miatt a család Afrikában élő legidősebb tagja nyílt levélben volt kénytelen tiltakozni, előadva, hogy Mikó Imre nevét az életművével homlok ellenkező ideológiát hirdetőknél nincs joguk felhasználni.

Visszatérve a háborús időszakra ezen idő alatt, melynek során nemzetformáló és sorsdöntő kérdések, valamint problémák megoldásával volt elfoglalva, a Kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem jogi karán, mint előadó is foglalkozik tevékenységének jogi alapjaival, és megírja habilitációs munkáját *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* címen. A megjelenés időszerezését az adta meg, hogy 1944-ben volt 75. évfordulója az úgynevezett nemzetiségi törvény megalkotásának. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk nemcsak Magyarországon, hanem Közép-Európában is az első hatályos jogszabálygyűjtemény volt, amely a nemzetiségi jogokat egyetlen önálló törvénycikkben összefoglalva, az alkotmány szerves részévé tette.

Nomen est omen. Tevékenysége jutalmául megismétlődik az apa harminc év előtti sorsa: hadifogolyként a Szovjetunióba viszik, és Csehov szülővárosában, Taganrogbán tölt éveket. Ahogy az apa románul tanult a hadifogságba, miután értesült az erdélyi változásokról, ő a három hazai nyelv és az angol, valamint francia ismerete mellé megtanul oroszul.

Hazatérve tíz esztendeig tanít a Brassai Liceumban orosz nyelvet és irodalmat - mert közben tanári diplomát is szerzett belőle -, tankönyveket ír, orosz klasszikusokat is fordít.

Majd az 1950-es évek végén elbocsátják tanári állásából és bolti, utcai könyvárusként tartja el családját. De nem adja fel. Így ír erről Beke György: „A vásárló diákok közül nagyon-nagyon kevesen tudják, hogy az előzékeny, mindig derűs kiszolgáló nemcsak történelmi nevet hordoz, hanem történelmi életet is, családjá és önmaga révén az erdélyi értelmiségi nemzedékek folytonossága nyúlik át a jelenbe és a jövőbe, a konok élni akarás és mélyen puritán tisztesség, emberség jogán.”

Közben ír. A fordítások során elleste az esszé írás műhelytitkait, elsajátította mesterségbeli fogásait.

Idézzük a *Honpolgárok és világpolgárok* című könyvének előszavát, ahol az esszé műfaji sajátosságáról ír.

A műfaj védelmében

Boldog az a szakember, aki teljesen el tud merülni tanulmányai tárnájában, kinek számára a tudomány személytelen, s akit csak az adatok téglarakása és az értelmezés kötőanyaga, nem pedig a kőművesek buzgalma érdekel. Tudja, hogy tudományt művel, ismeri barátait és ellenségeit.

Boldog az elbeszélő, aki - ha történetesen tudósról ír - nem azzal törődik, hogy hőse egy lépéssel vagy egy mérfölddel jutott-e előre az igazsághoz vezető úton, hanem csak az embert keresi benne, akár a görcső, akár a sakktábla mellett nyilatkozzék is meg. Tudja, hogy amit ír, az szépirodalom, s a megértést az irodalombarátoktól várja.

De mit tegyen az, aki egyforma érdeklődéssel fordul a mester és a mű felé, s nem akarja elválasztani egymástól a világban lejátszódó emberi és az emberben lejátszódó világot? Különösen, ha a múltnak egy olyan hatásterületén keresi az embert, mint a társadalomtudomány, az állambölcselet, a művelődéspolitiká. Az ilyent az irodalombarátok a szakemberhez küldik, hogy nekik magyarázza homousiont, a szakma ismerői pedig a műítélésben, mert ő bizonyára több megértést tanúsít a szakdolgozatok lírai kitérői iránt.

Pedig ez az út sem járatlan. Filozófusok indultak el rajta, „a tudvágyat szakhoz nem kötők”, történetírók szélesítették ki, mert a történelem átfogja az egész látóhatárt, irodalomtörténészek tették járhatóvá, az igazi irodalomtudomány ugyanis egy kissé mindig művészet. S bár a PEN Club fogalmában ez a megtúrt műfaj a verssel és novellával egyenjogúvá lett, azért mégis - mint a hibridek általában - védelemre szorul. És magyarázatra. Még a lexikonok is gyakran megfélelkeznek az esszéről.

*Bölöni Farkas Sándorról, Brassairól, Babeşről, Macchiavelliről, Morusról, Rousseau-ról jelennek meg esszéi. Majd ezt követik a *Honpolgárok és világpolgárok*; Orbán Balázs nyomdokain; *A bércre esett fa* című tanulmányai. És jönnek az életregények: *Az utolsó erdélyi polihisztor, Petőfi Erdélyben, Akik előttem jártak*. Végül visszatérés a régi*

témához: *Nyelv és jog, Nemzet és nemzetiség; Nyelvhasználat és jogtörténet Erdélyben, Az együttélő nemzetiségek jogegyenlősége.* És legutolsónak a befejezetlen *Csendes Petőfi utca.* Melynek befejezésére már nem jutott idő, pedig addigra már rendeződtek életkörülményei, és nyugodt körülmények között alkotott. 1970–76 között a *Kriterion* kiadó lektoraként formálta és alakította a magyar nyelvű könyvkiadás arculatát. Mindezek mellett – a családi hagyományokat követve – az Unitárius Egyház főgondnokaként munkálkodott egyháza érdekében.

Valóban rá illik a latin mondás, amit hajdanában a latinul tanuló diákok legelőször megtanultak: *Ora et labora!*

Már a halálos ágyán írta a *Csendes Petőfi utca* utolsó fejezetét, és bár a fejezet még csak az 1940-es évekkel foglalkozik, a bevezető sorok már előre vetítik a vég közeledtét.

Ó, kedves Petőfi utca

...és benne a régi Zsakó-Mikó ház! Hároméves voltam, amikor mint gyermeket ide hoztak, és remélem, hogy innen már csak vinni fognak - nem is olyan messzire. Nem is tudnák máshol élni huzamosabb ideig. Azt írta a világhírű szomszéd: „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk.” Hogy mért vagyunk a világon, arra sokféleképpen lehetne felelni. Ezért én inkább úgy mondanám: ha már a világon vagyunk, hát legyünk otthon valahol. S számomra az otthon a családi ház és a temetőaljai utca. Nem Broadway és nem Boul, Mich; ha hivatkoztam is rájuk, csak azért tettem, mert ottjártamban is a Petőfi utca járt az eszemben. Még a mi városunkban sem a legszebb vagy műemlékekben leggazdagabb utcája. Mint ahogy én sem vagyok az utca régi és új lakói között a legnevezetesebb. S mégsem tudnék megválni tőle, mert életem elválaszthatatlanul összefonódott egyetlenlen, hol rozzant, hol hivalkodó házaival, tavasszal megnyírt szilfasorával, egy közepes útszakasszal a Szabók bástyájától a Biasiniig, átvonuló árnyakkal, akik már csak bennem élnek. S most mégis búcsúznom kell a Petőfi utcától, hosszabb időre, mint bármikor.

1977. március 21-én fejezte be földi pályafutását Mikó Imre, és március 29-én a családi hagyományoknak megfelelően a Petőfi utcai ház udvarán, a kőművesek bástyája előtt vettek búcsút tőle a hátra-maradottak. Felesége halála után pedig vele együtt végső nyughelyére került a Házsongárdi temető családi sirkertjébe, nem messze azok sír-

jaitól kiket könyveiben megörökített, vagy akiknek arcképei ott füg-
nek ma is az Unitárius Püspökség dísztermében: Brassai, Berde, Kri-
za, Bölöni Farkas Sándor, Mikó Lőrinc, Kelemen Lajos. és tágabb
körben pedig azok, akik előtte jártak.

Befejezésül hadd mondjam el, amikor ennek az előadásomnak
a megtartására vállalkoztam, nem mértem fel a feladat nagyságát.
Később jöttem rá, hogy – amint azt a bevezetőben említettem –, itt
nem lehetett csak egy írói munkásság bemutatására szoritkozni, itt
egy olyan életutat kellett csak nagyon vázlatosan bemutatni, aminek
kereteit Európa XX. századi történelme szolgáltatta. Kérem, ezért
nézzék el az előadásom fogyatékoságait, mivel Mikó Imre életútjá-
nak a bemutatásához nemhogy 20 perc, hanem 20 óra is kevés lenne.

Álljon itt végezetül a családi gyászjelentés néhány szava, amely
tökéletesen jellemzi Mikó Imrét: „Alkotóereje teljébe ragadta el őt a
halál. Küzdelmes, munkás élete, szerénysége, erkölcsi magatartása
mindig példaként fog előttünk állni.” Nem volna ez a szomorú jelen-
tés teljes, ha nem idéznénk Reményik Sándor szavait: „A holtam után
ne keressetek, leszek sehol - és mindenütt leszek.”